

К.Н.Мамирова, Л.Ш.Қиясова

Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті, Алматы (E-mail: mamirova_kulash@mail.ru)

География оқулығын жасаудың шетелдік және отандық тәжірибесі

Мақалада география оқулығын жасаудың шетелдік және отандық тәжірибесі қарастырылған. Мектеп оқулығы мазмұнын жаңартудың жолдары мен принциптері ұсынылған. Оқулық қазіргі заманның жаңа білім мазмұны мен жаңа оқу процесінің жобасы ретінде қарастырылып отыр. Оқулық — оқыту процесінің тұжырымдалған стратегиялық моделі. Сондай-ақ ол оқу материалдарын уақытқа сәйкес бөлінген және нақты меңгеруге бағытталған әдіс-тәсілдердің сценарийі, яғни шынайы оқу үдерісінің моделі. Оқулық жасаудың шетелдік және отандық тәжірибесін салыстыра талдау нәтижесінде Қазақстан, Ресей, Украина елдерінің оқулықтар авторлары кіріктіру және жүйелілік-іс-әрекеттік әдістері көбірек қолданылғаны анықталды. Ал батыс авторларының оқулықтарында (Англия, Франция, АҚШ) дискуссиялық және пікірталастық әдіс-тәсілдер орын алған.

Кілтті сөздер: құзыреттілік оқыту проблемалары, білім беру, жаңа білім стандарттары, мектеп, нормативтік құжаттар, пәндік оқу бағдарламалар, ресми құжаттар, оқу-әдістемелік құралдар, оқу процесі, мұғалімдер, оқушылар, когнитивтік, әрекеттік, мінез-құлықтық дағдылар, география, ғылыми жетістіктер.

Соңғы ондаған жылдар бойы дамыған елдердің білім беру жүйесі алған бағытын сипаттар болсақ, құзыреттілік оқыту проблемалары туындағанын байқаймыз. Дербес ҚР-ның білім беру жүйесінде тәуелсіздік алған жылдардан бастап бүкіләлемдік білім кеңістігіне енуді мақсат еткен саяси және ресми құжаттар өмірге келді. Қазақстанның таңдап алған бағыты ертеден қалыптасқан дәстүрлі оқыту жүйесін, біртіндеп, жаңа білім стандарттарына негізделген білім беруге сай дамыту болды. Өткен ғасырдың соңғы жылдарында педагогика ғылымы мен білім беру саласының әйгілі мамандары мен қызметкерлері атсалысып, 11 жылдық орта мектептің жаңа мемлекеттік білім беру саясатына сай құрылымдалған құқықтық-нормативтік құжаттарды өмірге келтіріп, оған үндесетін оқу бағдарламалары мен оқулықтарды, сан түрлі оқу құралдарын мезгілінде жасап жаңа мектептің есігін ашты. Қазақстанның білім беру жүйесіндегі ендігі бағыты — бүкіл дүние жүзі қолдап, өмірге енгізіп, ұтымды және әлсіз жақтарын жан-жақты талдаудан өткізіп құзыреттілік оқыту жүйесі деп аталатын жаңалықтарға толы оқытуға бетбұрыс жасау.

Қазақстан Республикасы дербестікке ие болғалы бері жалпы білім беретін орта мектептердің оқулықтары мен оқу-әдістемелік құралдарын жасап шығаруға ерекше мән беріліп келеді. Өткен ғасырдың соңында егемен Қазақстанның орта мектептерінің дамуына бағытталған алғашқы тұжырымдамалық, нормативтік құжаттар жасалып, өмірге енгізіле бастады. Олардың алғашқылары «Қазақстан Республикасының жалпы білім беретін мектептердің даму тұжырымдамасы», «Жалпы орта білім мазмұнының тұжырымдамасы», «Қазақстан Республикасының жалпы орта білім берудің мемлекеттік білім стандарттары туралы ереже», «Қазақстан Республикасының жалпы білім беретін мектептердің мемлекеттік базистік оқу жоспары». Осылардың негізінде бастауыш, негізгі және жалпы орта білімнің мемлекеттік стандарттары, пәндік оқу бағдарламалары мен алғашқы төл оқулықтар жазылып шықты. Осылайша дербес Қазақстанның алғашқы оншақты жылында білім беру саласындағы өзіндік саясаты мен соған сәйкес ресми құжаттар, оқу-әдістемелік құралдар көпшілікке танымал бола бастады. Алғашқы күннен бастап қоғамның білім беру жүйесіне жүктеліп отырған әлеуметтік тапсырыстардың жүзеге асырылуы бүкіл әлемдік деңгейдегі жетістіктерді ескере отырып жүргізілді. Бұрыннан қалыптасқан кеңестік жүйенің білім беруіндегі ұтымды жақтарымен қоса дамыған шетелдердің соңғы жылдардағы бетбұрыстарына да біршама көңіл бөлінді. Алайда 1997 жылдан басталып 2012 жылға дейін толықтай өмірге енгізілген жаңа 11 жылдық мектеп Кеңестер Одағындағы жеткен дәстүрлі межеден алшақ кете алмады. Мысалы, солардың қатарында алғашқы төл оқулықтардың құрылымдануында, мазмұнын таңдауында үйреншікті Кеңестік және кейінгі ресейлік оқулықтар мен оқу-құралдарының әсері айқын байқалады.

XXI ғасырдың алғашқы күндерінен бастап білім беру жүйесі озық елдердің жаңа педагогикалық парадигманың желісімен кетіп бара жатқаны көп елдерде көрініс тауып отыр. Ол — жалпы білім беру жүйесінде құзыреттік оқытуды іске асыру. Сан-салалы ғылымның, технология мен экономиканың, жалпы бүкіл адамзаттың және ұлттық өркениеттің даму қарқынына ілесетіндей ақпараттарды қамти-

тын оқулықтар жасап шығару, әрі оны әрбір мектеп шәкірті қызығып, ынталанып, өз бетінше игере алатындай етіп құрастыру қазіргі заманғы педагогика ғылымының тездетіп шешімін табуға міндетті проблемалардың бастысы деп санауға болады. Осындай кезеңді даму жолына түскен әрбір елдің педагогикалық жұртшылығының өзіндік ізденістері мен қомақты табыстары да көпшілікке жария бола бастады.

Еліміздің жалпы білім беру жүйесіндегі аса ірі, әрі жауапты кезең 12 жылдық орта мектептің талап-тілегін қанағаттандыратындай отандық жаңа төл оқулықтарды жасап шығару үшін, өзіміздегі жетістіктерді біле отырып, әлемдік деңгейдегі құзыретті оқытуға біраздан бері бет бұрған дамыған елдердің ғылыми-теориялық, әдістемелік, практикалық жетістіктерін сараптап, озық идеялар мен ұстанымдарды танып, қажеттілерін ескеріп, тиісінше қолдану мүмкіндігін анықтау қажет [1]. Ол үшін озық білім беруге бет алған шет және отандық тәжірибелерді зерттеу қажет.

Франция елінде мектеп оқулықтарын жасап шығару мен талдаудың арнайы ғылыми-зерттеу институты жұмыс істегеніне жарты ғасырдай уақыт болғанына қарамастан, оның әйгілі ғалымдары мен ұстаздары үнемі ізденумен келе жатыр. Олардың айтуынша, білім беру құралдарының жаңа түрлері — компьютер, интернет, аудио және электрондық т.б. мектеп оқулығы әлі де ұзақ уақыт бойы шәкірттерге білім берудің ең тиімді де, әсерлі де құралы болып қала бермек. Оқулықтың сыртқы келбеті, ішкі көркемдігі көз тартатындай түрленгенімен, оның педагогикалық процесте алатын орны біртіндеп эволюциялық жолмен айтарлықтай өзгерістерге ұшырап отыр. Француз ғалымдары қазіргі кездегі мектеп оқулығының анықтамасын былайша тұжырымдайды: оқулық — оқу процесінің тиімділігін жоғарылату мақсатында әдейілеп құрылымданып басылған құрал [2].

Олар оқулықты жасап шығарудың төмендегідей тұжырымдамалық негіздерін ұсынды:

- оқулықта қандай оқыту технологиясы қолданылады?
- оқулық жасаудың қандай кезеңдері бар?
- мектеп оқулығының нысаналары қандай?
- оқу процесін жетілдіру үшін қандай іс-әрекет түрлері ұсынылады?
- мектеп оқулығында оқытудың қандай әдіс-тәсілдері қолданылады?
- мектеп оқулығы қандай функциялар атқарады?

Бұл тұжырымдық негіздер француз әдіскерлері мен мұғалімдерінің оқулық жасау ісіне алдын ала үлкен дайындықпен жүйелі түрде кірісетін көрсетеді. Арнайы дайындалған тұжырымдамада оқулық жасаушы авторларға, арнайы редакторларға, аудармашыларға ерекше талаптар қойылған. Автор (оған арнайы редактор да қосылуы мүмкін) оқулық жасайтын ғылым мен әдістеме саласында еңбек етіп келе жатқан, жеке өзі де, ұжымымен де бірігіп іс атқаруға қабілетті маман болуға тиісті. Авторлар көбіне сұранысқа сай немесе өз ынтасымен оқулық жасаумен айналыса алады. Францияда авторлардың зияткерлік құқығы ежелден айқындалып заңдастырылған.

Оқулықтың тұжырымдамасын жасауға автор, редактормен қоса баспагер де араласады. Өндірістен шыққан оқулықты авторлар мен баспагер арасындағы келісім-шартқа сай көпшілікке тарату жан-жақты қарастырылып іске асырылады. Францияда оқулықтарды жасап шығарудың, оны таратудың кезеңдері алты жылға дейін созылуы мүмкін. Ол жасалатын оқулықтың қажеттілігін анықтаудан басталып, дайын болған кезде эксперименттен өткізуге дейін кезең-кезеңмен жалғасады.

География мектеп оқулығының мазмұнын құрайтын оқыту нысаналарына — жекелеген ұғымдар, түсініктер (немесе теориялар), қатынастар (немесе пікірлер), құрылымдар (немесе жүйелер) таңдап алынған. Осы нысаналар жүйесіне қолданылатын іс-әрекеттер қатарына репетициялық (немесе иммитациялық), когнитивтік және әрекеттік, мінез-құлықтық дағдылар жатады. Оқушылар қолдана алатын оқыту нысаналары мен іс-әрекеттер оқулықтың педагогикалық мақсаттарына сай келуі тиіс [3].

Франциялық білім беру жүйесінің мақсаттық тұғыры эксплициттік және имплициттік екі деңгейге сай келуін талап етеді. Бұл екеуінің біреуін ғана ескеру оқушыны біржақты тәрбиелеуге әкеледі. Жалпы алғанда оқулық жасауға қолданылатын мақсаттардың, әсіресе оның тұғырының (платформасының) талапқа сай келуі оның классикалық моделінен туындайды, яғни мазмұн мақсаттар, оның тұжырымы және иерархиялық деңгейінің өзара үндестігі сақталуы шарт.

Дегенмен, иерархиялық деңгейде баяндалатын ақпарат мақсатты толықтай қанағаттандыра алмайды. Оны әрмен қарай аралық деңгеймен жалғастырып, соңғы деңгейге дейін жеткізу міндеті туындайды. Осылай модельденген «иерархиялық деңгейлер» ұғымы «кіріктірілімдігі» (интегративность) ұғымымен алмастырылып, жаңаша кіріктірілген модельге айналады. Қорыта айтқанда, Францияда жалпы орта білім беретін мектептердің оқулығындағы мазмұнды құрайтын нысаналарды түсі-

ну үшін белгілі бір әрекеттер түрін қолдану қажет. Осы екеуі біріккенде ғана нақты педагогикалық мақсаттар орындалатын болады.

АҚШ-да мектеп оқулықтарын бір жүйеге келтіріп, мемлекеттік деңгейде ортақ талаптар қойып, оны іске асыру мүмкін еместігі байқалады. Бұл проблеманың басты қиындығы әрбір штаттың өзінің білім беру ұстанымдары мен талаптарының шешуші рөл атқаруы болса, екінші жағынан, дамыған капиталистік елдердің, мысалы, АҚШ, Англия, Италия, Канада, тағы басқада оқу процестерінде қолданылатын оқулықтардың ортақ мақсатта жасалуы. Ғылыми негіздері ортақ пәндерден, айталық, физика, химия, биология, информатика, математика, т.б. дамыған одақтас елдердің орта мектептерге арналған оқулықтарын жасау кезінде арнайы педагогикалық зерттеулер жүргізіліп, бәріне де ортақ білім мазмұнын, игерілетін білік пен дағдының түрлерін анықтап, бәрінің тілегін қанағаттандыратындай оқулықтар және оқытушы кітабы (книга для учителя) деп аталатын жүйелі педагогикалық еңбекті бірге басып шығарып, тиісті сынақтан өткізеді. Мұндай ортақтастыра шығарылатын оқулықтарға тіл мен әдебиет, тарих, заң сияқты пәндер кірмейді.

АҚШ пен Ұлыбритания ғалым-ұстаздарының орта мектептің оқулықтарын жазуға орай көптен бері қалыптасқан ұстанымдары бар. Ол жоғары оқу орындары және университеттердің, әсіресе әлемге аты әйгілі Оксфорд, Кембридж, Гарвард, Массачусетс т.б. университеттердің ғалым-ұстаздары араласып, жалпы білім беретін жүйеге лайықты оқулықтарды жасау дәстүрге айналған. Мұның өзіндік себебі — өздеріне талапкер ретінде келетін мектеп түлектерінің білімі мен білігінің деңгейі, пәндік құзыреттіліктің қалыптасуын бірдей әдістемелік жолдармен іске асыруға жол ашу, көпдеңгейлі оқыту жүйесі арқылы күні бұрын әйгіленген университеттерге түсушілердің талабын қанағаттандырып, шәкірттер дайындау. Мәселен, Кембридж бен Оксфорд университеттері ағылшындардың жалпы білім беретін мектептеріндегі 9 деңгейлі оқытудан да жоғары 14–16 деңгейлі білім алуды мақсат етіп, соған сәйкес тапсырмалар жүйесін жасап, өздеріне талапкерлер таңдайды.

АҚШ, Ұлыбритания сияқты елдерде соңғы 10 жылдарда жасап шығарған оқулықтарының бағыт-бағдарын анықтап, мазмұнын құрылымдауда түбегейлі өзгерістер байқалады. Бұрынғысынша пәндердің дәстүрлі атауы «география», «биология», «тарих» т.б. деп қысқа ғылыми мәнге ие болып қалмай, тікелей өмірмен, қоғаммен, өркениетпен байланысы айқындалып, «География және қоғам», «География және өмір», «География және тіршілік», «География және денсаулық» сияқты бағдарлы атаулармен шыға бастады. Әдетте ондай атаулар жоғары сынып оқушыларына арналған оқулықтар мен оқу құралдарына тән. Сөйте тұра, негізгі мектептің оқулықтарының атаулары бұрынғысынша өзгеріссіз қалып отыр. Барлық жаратылыстану пәндері: физика, химия, биология, география, астрономия «ғылым негіздері» деген рубрикамен біріктіріледі. Ондағы өзіндік ұстаным — авторлардың оқушыларға бұл пәндердің ғылыми-практикалық негіздерін игертуді басты мақсат етіп алғандығы. Бағдарлы мектепке ауысқанда бүкіл материалдық дүниенің негізін зерттеуге бағытталған осы пәндердің мазмұны тікелей өмірмен, адамзат қоғамымен, табиғатпен, экологиямен байланыста болуына үлкен көңіл бөлініп, оқушыларға болашақ мамандықтарын саналы таңдауға мүмкіндік береді. Негізгі мектептегі пәндерде берілетін базалық білім, білік, дағдыны қалыптастыру үшін оқулық авторлары ең алдымен адам және қоғам үшін табиғатқа тәуелді тақырыптарды игеруден бастайды.

Ал мектеп оқулықтарының атқаратын функциясының түрі көп-ақ. Оқулықтың функциясы — ол тұтынушыларға да, мазмұнына да тәуелді. Айталық, оқушылар үшін басты құжат оқулық болса, мұғалімдер үшін — пәнді оқытуды баяндайтын оқыту кітабы. Оқушының қолындағы оқулық нақты функцияларға, мысалы, білім беруге жауапты болса, өз кезегінде оқытушы үшін білім беру деңгейін көтеруге әкелетін функцияға ие бола алады. Ал оқытушы кітабы өз пәнінен сабақты сапалы ұйымдастыруға жетелесе, екіншіден, оқушының білімін жүйелеп кіріктіруге көмектеседі. Міне, осыдан-ақ кімге бағытталғанына қарамастан, әдіскерлер мен мектеп ұстаздарының оқулыққа қатынасты функциясын аттыру үміті аз емес екендігін көруге болады.

Оқушыға қатынасты функциялар — оқулықтың кейбір функциялары мектептегі оқу үдерісіне қарай бағдарланған. Ал біразы оқу үдерісі мен күнделіктегі өмірдің немесе (болашақ) кәсіби қызметінің арасында байланыс табуға мүмкіндік береді.

Оқу үдерісіне қарасты функциялар — білімді жеткізу функциясы — бұл ертеден келе жатқан дәстүрлі әрі жұртқа танымал функция. Бір қарағанда білімді оқушыға жеткізудің құралы, әрі оқушылардың қызығуын есепке алмастан өзінің толық дедуктивті және жабық формада атқаратын функциясы. Соған бола оны жиі сынға ұшыратып отырады. Дегенмен мектеп оқулықтарының басқа да маңызды функцияларын атқаратынын айта кету қажет. Мысалы, ол үдерісін шектелген шеңберде білім беруге жол бермейді. Жалпы алғанда зерттеулер бұл функция оқушының білім жетістіктеріне оң әсері

бар екенін көрсетті. Мектеп оқулығы жекелеген ұғымдарды, ережелерді, формаларды, терминологияны, дәйектерді т.б. игеру кезінде білім беру үшін қолданылады. Оқушылар осы айтылған дәйектерді қайталап қана қоймай, оны оқу процесінің контекстінде когнитивтік дағдылар түрінде қолдана алады. Сонымен, білімді игеру деген таным аумағында әр түрлі дағдыларды қолдану қабілетін білдіреді. Анықтап айтқанда:

- репетициялық дағдылар — жекелеген ұғымдарға, мысалы, атақты жазушылардың атын ата, электр аспапты іске қосуды бірнеше рет қайтала;
- репетициялық дағдылар — класқа, мысалы, призманың анықтамасын бер, өсімдікті сипатта т.б.;
- репетициялық дағдылар — қатынасқа, мысалы, әр түрлі денелердің көлемін есептеуге арналған формулаларды өзара салыстыр. Зат есім мен сын есімнің үндесу ережесін бер;
- репетициялық дағдылар — құрылымға, мысалы, белгілі ақынның стилін көрсету үшін бірнеше өлеңдерін талда, өрт туғандағы өзін ұстау ережесін айтып бер, судың табиғаттағы айналым сұлбасын жасап көрсет;
- когнитивтік дағдылар — жекелеген ұғымдарға, мысалы, бірнеше ұғымдарды хронологиялық ретпен орналастыр, бірнеше ә дыбысы бар сөздерді жазылуы бойынша тарат.

Қабілеттер мен құзыреттіліктердің даму функциясы мектеп оқулығы білімнің белгілі бір жиынтығын игеріп қоймайды, ол сонымен бірге белгілі әдістер мен біліктердің жиынтығын меңгеруге бағытталған. Яғни еңбектену мен өмірлік дағдыларға ие болуға бағытталған. Бұл тілді игерудің дағдысы мен білігін дамытуға, дәл ғылымдарда зерттеу әдістерін меңгеруде, білімді құрылымдауда, ақпаратты іздеуге туындайды.

Егер білім алу үдерісінде басты көңілді оқыту нысаналарына бөлсе, қабілеттер мен құзыреттіліктерге ие болу үдерісінде негізінен көңіл оқушы үйреніп алуға тиісті әр түрлі оқыту нысаналарына қолданылатын әрекет түрлеріне бөлінетін болады. Мысалы, оқушыға ромб пен тікбұрыштың ерекшеліктерін салыстыруды ұсынуға болады. Мұндағы мақсат игерілген білімнің ерекшеліктерін есте сақтап бекіту, әрі екі фигураның ерекшеліктерін өзара салыстыру (қабілеттікті иелену);

– жалпы алғанда «қабілеттік» пен «құзыреттілік» ұғымдарын өзара айшықты бөлу оңай емес. Сондықтан әр түрлі авторлар өзінше топшылайды. Француз ғалымдарының зерттеулерінде қабілеттілік пен құзыреттілікке мынадай сипаттамалар берілген: қабілеттілік — қойылған мақсатты іске асыруға жетелейтұғын белгілі бір дағдыларды қолдану дегенді білдіреді. Құзыреттілік — бұл (алдын ала дайындықсыз) жағдаятты бағалау және соған сәйкес азды-көпті әрекет етуге мүмкіндік беретұғын қабілеттіктерінің кіріктерілген тобы. Мысал ретінде оқыту үдерісін алайық: егер оны операция ретінде қарастырып жазылғанның мәнін ұғынуға мүмкіндік беретін деп анықтасақ, онда дара тұлғаның оқытуға құзыреттігі бар деп айта аламыз, яғни нақты жағдаятты ол бұл операцияны алдын ала дайындықсыз-ақ орындай алады. Ол бұл құзыреттікті іске асыру үшін бір топ қабілеттіктерді белсендіруі тиіс, мысалы, танымдық сферада (сөзді қабылдау қабілетіне ие болу), психомоторлық сферада (зейінді белгілі бір бағытқа сай ұстап тұру немесе оны тез-тез ауыстыру), әлеуметтік мінез-құлықтық сферада (өзін өзгелерден айыра білу, өзгелердің сұрағын қабылдай алу). Оқу құзыреттілігі — белгілі бір жағдаятта осы барлық қабілеттіктердің көмегімен іске асыра алады. Кейбір қабілеттіктер негізгі болып есептеледі. Өйткені олар көптеген басқа да қабілеттіктердің түріне ие болу үшін қажет.

Ертеңгі орта мектеп бүлдіршіндеріне білімді көбіне өз бетінше еңбек етіп алатындай күйге жеткізу әр ұстаздың басты міндетіне айналуы тиіс. Басқаша айтқанда, болашақ 12 жылдық білім беру жүйесінің оқытушыларының алдында әуелі өз шәкірттерін қажетті ақпаратты іздеп тауып, ондағы жаңа материалды өздері оқып, түсініп, өмірге қодану дағдысын қалыптастыру міндеті тұрады.

Жаңадан жасалып ұсынылатын оқулықтар мен кешендердің арқалайтын жүгі бұрынғыдан да салмақтырақ бола түсуге тиіс. Әр пәннен алатын білімі жеткілікті болып, оны орнымен өмірде қолдануға дағдыланған шәкірт тиісті құзыреттілікке ие болуға да шамасы келеді. Олай болса, ең басты білім алу құралы ретінде ұсынылатын жаңа оқулықтардың өне бойында кездесетін теориялар, практикалық ақпараттардың көздегені — сол пәнге орай құзыреттіліктердің түр-түрін біртіндеп оқушыға дарытатындай болуы.

Әр пән оқулығының мазмұнын игерудің сатыларының бірінен-бірі бөлінбейтін, өзара байланыста, тәуелділікте болатынын, оны оқушы өзі еңбектеніп, біртіндеп меңгеретіндей жағдайға жол ашатынын көреміз. Мұғалімнің мұндай жаңа мазмұнды игерудегі ролі мүлдем өзгеше — ол оқушының жұмысын басқарушы, ұйымдастырушы, керек жерінде үйретуші, ақыл-кеңес беруші, қамқоршы тұлға ретінде көрінеді. Білім беру процесі мақсатты ұйымдастырылған, өзара байланысты мұғалім мен оқушы іс-әрекетін қамтиды. Оқу процесін ұйымдастыру қорыта келгенде үш тәсілге сүйенетін болады.

Олар — дара тұлғаға бағдарланған іс-әрекеттік, құзыреттілік, денсаулық сақтау тәсілдері. Соның ішінде құзыреттілік тәсілге келсек, ол негізгі құзыреттіліктерді қалыптастыра отырып, дара тұлғаға тән сапалар кешенін дамытуға бағытталған.

Құзыреттілікке бағдарланған оқу жүйесі көптен бері қалыптасқан еуропа елдерінде мектеп оқулығына жүктелетін функциялар айшықты етіп жіктелген. Әдетте оқушыға арналған кітап пен оқытушыға деген кітаптың мазмұнында, құрылымдануында, тілі мен стилінде айтарлықтай айырмашылық бар. Бұл екеуінің де ұстанған мақсаты бір — шәкіртке сапалы білім беруге қол жеткізудің тиімді құралы болу. Алайда мектеп оқулығында оқу процесін ұйымдастыруға бағдарланған функция басым келеді, себебі ол сабақта алатын білімді күнделікті өмірмен, болашақтағы мамандығымен тығыз байланыс беруге ұмтылады. Ал мұғалімдер үшін дайындалған кітапта оқыту сапасын жоғарылату функциясы айқын байқалады, себебі ол сабақта өтілетін жаңа тақырыпты тиімді ету үшін сан алуан әдіс-тәсілдер, құралдар қолданып, бірнеше түрлі формада өткізуге көмектеседі.

Тұжырымдап келгенде, білім алу, құзыреттіліктерге ие болу дегеніміз — белгілі бір туындаған жағдай (жағдаят) кезінде қажетті іс-әрекеттерді жасауға әкелетін қабілетке баулу екен.

Жаңадан жазылып шығатын пән оқулықтарын оқу процесінің басты ақпараттық ядросына айналатындай етіп құрылымдануын талап етеді. 12 жылдық білім берудің стандарттық, нормативтік, әдістемелік талаптарын ескере отырып құрастырылған жаңа оқулықтардың функциясы мынадай болуы мүмкін:

- әр түрлі сипатты ақпараттар болады;
- оқу процесін тиімді ұйымдастыруға негіз болады;
- оқушы — оқу материалдары — оқытушы арасында байланыс орнатады;
- оқу процесіне өз үлесін қосады;
- мазмұны арқылы білімді, білікті, құзыретті болуға жетелейді;
- оқушылардың дара, жұппен, топпен жұмыс істеуіне көмектеседі;
- мониторинг өткізуге және білім сапасын бағалауға жәрдемдеседі.

Бұл функциялардың ішінде бүгінгі дәстүрлі оқу процесі ішінде жиі кездесетіндері де, жаңаша сипатқа ие болғандары да бар. Мәселен, оқушының құзыретті болуы жеке өзі ғана емес, сыныптағы достарымен сабақ кезінде бірге жұмыс жасау, іс-әрекетке үйрену, жаңа материалды қаншалықты игергендігін бақылап, бағалай білу оқулық атқаратын аса маңызды функциялардың қатарына жатады.

Жаңа оқулықтардың мазмұндық және құрылымдық ерекшеліктеріне тоқталайық. Кез келген оқулық мазмұны ғаламдық және ұлттық құндылықтарға жататын адамзат қоғамының бейімделген әлеуметтік тәжірибесінен құралады. Кез келген оқулықтың басты құрылымдық төрт құраушы элементтері болады, олар:

- нәтижесі білім кейпінде көрініс табатын танымдық әрекеттің тәжірибесі;
- үлгіге сай жасау кейпіндегі белгілі әрекеттер жасау тәсілінің тәжірибесі;
- дараланған бағдарлану кейпіндегі эмоциялық-құндылық қарым-қатынастарды іске асыру тәжірибесі;
- проблемалық жағдаяттарда тиімді шешу қабылдай білу кейпіндегі шығармашылық әрекеттің тәжірибесі.

Бұрынғы оқулықтардың мазмұнында мектеп шәкіртіне білім беріп, біліктілік пен дағды қалыптастыруға баса көңіл бөлініп келгені мәлім. 12 жылдық оқу жүйесіне сай жасалған жаңа оқулықтардың оқушы алған білімді күнделікті өмірде, тұрмыста, кездейсоқ жағдаяттарда қолдануға жетелейтін мақсатта құрылымдануына баса көңіл бөлінуі тиіс.

Біздің ойымызша, құзыреттілікке жеткізетін оқулық мазмұнының ерекшелігі — дәстүрлі білім, білік, дағдыға бағдарланған жаңа ақпараттардың бәрі де ендігі жерде әрі қарай нақты өмірде кездесетін жағдаяттармен жалғасып жатуы міндетті. Оқулықтан оқып алатын білімін, қалыптасатын білігін, практика түрінде іске асыруға машықтанған қабілетін күнделікті тұрмыста, өмірдің әр кезеңіндегі кездесетін проблемаларды шешуге арналған жағдаяттық тапсырмаларды орындауға бағыттауға тура келеді. Басқаша айтқанда, оқулықта берілетін теориялық әрі практикалық ақпараттар легін есте ұстап, тексеру кезінде ауызша айтып, үйреншікті жаттығулар орындап дәлелдеп берумен шектелмей, оқушыны қажетті сәтте тікелей өмірге байланысты проблеманың шешімін табуға дағдыландыруға міндетті болады.

Айта кетерлік бір жайт, құзыреттіліктің түрі өте көп, ол пәндік сипатқа тәуелді болып келеді. Оқушы әрбір пәнді игергенде соған сай пәндік құзыреттіліктерге жете алады. Ал Мемлекеттік білім

стандартты талаптарындағы негізгі түйінді құзыреттіліктер болса, сыныптың барлық пәндерінің игергенде пайда болатын құзыреттіліктерді біріктіре қолданып шешетін жағдаяттық тапсырмаларды орындағандығында көрінеді. Жалпы құзыреттікті біртіндеп жүйелі түрде қалыптастыруға ғана мүмкіндігі бар. Ол тым асығыстықты да, керенаулықты да көтермейді. Ол үшін әр оқушы оқулықтағы ақпараттың негізін өзі еңбектеніп оқып, өз бетінше меңгеруге дағдыланудан бастауы тиіс. Мұндай ерекшеліктер күнделікті сабақты ұйымдастыруда ескеріліп, мұғалімнің оқу процесін құзыретті басқаруына тікелей тәуелді болып шығады.

Жаңа білім парадигмасы бойынша ұстаздың бұрынғыша оқулықта берілген ақпаратты өзінше айтып, түсіндіріп, оқушыны жетекке алып үйретем деуі мүлдем қате екенін есте ұстау қажет. Білім алушы — мектеп шәкірті екенін ескерсе, онда оқулықтардың жаңаша құрылымдауы да тек оқушыға, оның мүмкіндігіне сай бағдарлануы тиіс. Осы күнге дейін қолданыста жүрген оқулықтардың авторлары оның мазмұнын мектеп ұстаздары өз көмегімен оқушыға жеткізеді деген ұстаныммен құрылымдап келген.

Жаңадан құрылымданатын оқулықтардың ерекшелігі — әр тақырыптың мазмұнында теориялық ақпараттардан гөрі практикалық іс-әрекетке сүйенген ақпараттардың молдау болуында. Ең оңтайлысы — оқушы жаңа тақырыптың мазмұнын игеру кезінде нақты жаттығулар мен кішігірім тапсырмаларды бірге орындап отыруын қамтамасыз ету. Олай болса, сабақ кезінде жаңа ақпаратты оқып үйренумен қатар тікелей жаттығулар орындауды оқулықтың мазмұнына кіргізуі керек. Авторлар бұл жайтты күні бұрын ескеріп, әр тақырыпты өткенде пайдаланатын оқу процесінің сценарийіне ұқсатып құрылымдаса өте ұтымды болады.

Жаңа оқыту жүйесіндегі тағы бір жаңалық — ол үйге берген тапсырманы келесі сабақ үстінде қайталаудың қажеттілігінің болмауы. Дидактикада жаңалықты игеру үнемі алға қарай жүріп, өткенмен жалғасын тауып отырса, тиімді болатыны баса айтылған. Бір жаңалықты екі рет игеруге машықтандыратын өткен сабақтың мазмұнын қайталау, оқушыларды ширақтықтан босандыққа итермелейді. Кез келген меңгерген жаңа ақпаратты терең түсіну үшін оның теориясын қайталаудан гөрі, соған сәйкес жаттығулар орындап, есептер шығарып, әр түрлі әрекет түрлерін қолданып, эксперименттер жасау орынды болып саналады. Ал үйге берілген тапсырманы әр оқушы өз бетінше шамасына қарай орындап келеді, оның нәтижесін жұмыс дәптері бойынша тексеріп, қорытынды шығарып отыру — мұғалімнің міндеті. Қажет болса, мұғалімнің ескертуіне орай жұмыс дәптеріне толықтырулар енгізу содан соң іске асырылады.

Сабақ кезінде небәрі 4–5 оқушыдан үйге берілген тапсырманың орындалуын сұрау үшін көп уақыт жұмсалып, қалған шәкірттерді жүйелі еңбек етуден тек тыңдаушыға айналдырудан пайдасынан зияны молдау болатыны түсіну қиынға түспейді. Сондықтан сабақтың басынан аяғына дейін, әр оқушыға өзі еңбектеніп, өз міндетін өзі орындауға мүмкіндік беру қажет. Дұрысы мұғалім сабақ басында жаңа тақырыптың мазмұнын игеруге орай жалпылама қысқаша ғана бағыт-бағдар беріп, соңында жалпы қорытынды жасауды дәстүрге айналдыруы тиіс. Алайда ол оқушылардың өз бетінше атқаратын жұмысы кезінде туындайтын қиындықты дер кезінде шешуге, ақыл-кеңес беріп, түсінбеген тұстарын игеруге жәрдемдесуге міндетті.

Мемлекеттік білім стандарттарында айтылғандай, мұғалім мен шәкірттің өзара белсенді қатынасы содан барып қалыптасады. Өткен тақырыптың игерілуін бірден емес, кейінірек, аралық бақылау кезінде барлық сыныптағы оқушылар бірдей жағдайда тексеруден өтіп, рейтингтік бағалануы тиіс. Сонда ғана оқушы өз еңбегіне сай шынайы көрсеткіштік жетістіктерге ие болады.

Осы айтылғандардан-ақ жаңадан құрастырылатын оқулықтардың, қазіргі қолданыста болатын дәстүрлі оқулықтардан өзгеше болатынына көз жеткіземіз. Әр оқушыға жетуге тиісті белгілі бір құзыреттіліктің түрін міндеттеріне бола өзі орындап, өзі алатын білімі, біртіндеп қалыптасатын білігі, көзімен көріп, қолымен жасайтын практикалық жасайтын дағдысы кепіл болады. Әрбір шәкірт білімді өмірде қолдануы үшін алатынын түсіндіру, сендіру мұғалімнің жауапты міндетіне айналуына тиісті. Әр пәннің көмегімен жететін құзыреттіліктер жиынтығы дара тұлғаны жалпы құзыретті болуға жетелейді.

Сонымен, құзыреттілік оқыту дегеніміз күтілетін нәтижелер үйреншікті білім, білік, дағдымен қатар құзыреттіліктер деңгейіне дейін жетуді көздейді. Ол үшін білім, білік, дағдыларды сараптап, күнделікті оқу үдерісінің беретін нәтижелерінің ең маңыздыларын өмірде кездесетін жағдаяттармен, әсіресе болашақ мамандығына кәсіби жол ашатын құзыреттіліктер мен өзара кіріктіру проблемасы туындайды.

Құзыреттілік жүйесінің жалпы білім беретін нәтижелерін құрайтын мүмкіндіктердің тобы жаңа жүйені қолдану арқылы дәстүрлі жүйемен салыстырғанда әлдеқайда жоғары жетістіктерге жетуге болатынын көрсетеді. Шетелдік оқулықтар жасаудың өзіндік тұжырымдамалық, ғылыми-әдістемелік, мазмұндық-процестік негіздері бар екендігі айқындалды. Мысалы, оқулықтану ғылымының жетістіктерінен (Франция) қазіргі заманның талап-тілегін ескере отырып, алдағы жылдардың үмітін ақтайтындай жүйеленген оқулық жасаудың дәстүрі қалыптасқан. Оқулықтың теориялық заңдылықтарын баяндауда, оны тым күрделендірмей, шәкірттің жас ерекшеліктеріне сай келетіндей стильде жазу кеңінен таралған [4].

Мектеп оқулықтары, олардың оқушыға немесе оқытушыға бағдарланғанына байланысты, әр түрлі функцияларға ие болады. Оқушыға қатынасты оқулық дәстүрлі деп аталатын функцияны орындауы мүмкін. Ол функция оқу үдерісінде білім беру, қабілеттіліктер мен құзыреттіліктерді дамыту, білімді бекіту, білімді бағалаумен тікелей байланысты болады. Сол сияқты оқулықтың күнделікті және кәсіби өмірмен байланысты функциялары: білімді кіріктіруге көмектесу, референция, әлеуметтік және мәдени тәрбиеге көмектесуі.

Оқулық авторлары қай функцияға көбірек көңіл бөлсе, соған орай олар әр түрлі формаларға ие бола алады. Мұғалімге қатынасты функция — олардың сабақ беру деңгейін көтеру функциясы: ғылыми және жалпы ақпарат, біліктілігін жоғарылату, сабақ үдерісімен оны өткізуге көмектесу, білімді бағалауға көмектесу. Егер авторлар оқу процесіне және сабақты өткізуге ерекше көңіл бөлсе, онда мұғалімнің кітабы салыстыра алғанда жабық типті басылымға жатады. Барлық функцияларға бірдей көңіл бөле отырып, жасалған оқулық мұғалім үшін ашық типтегі оқулыққа жатады.

Қазақстан мектептеріндегі жоспарланған жаңа оқулықтар оларды оқу үдерісінде қолдануы арқылы өзара байланысқан үш түрлі құзыреттілікке қол жеткізуге мүмкіндік беретін болады. Олар: ақпараттық құзыреттілік, проблеманың шешімін табу құзыреттілік және коммуникативтік құзыреттілік [5]. Ал, білім беру жүйесі ертеден қалыптасқан батыс елдері мен АҚШ-тың мектептерінде қолданыста жүрген оқулықтардың жасалуын, құрылымдануын, пәндік өзіндік заңдылықтарын сақтауын қорытындылай келе түйгеніміз:

1. Шетелдік оқулықтар жасаудың өзіндік тұжырымдамалық, ғылыми-әдістемелік, мазмұндық-процестік негіздері айқындалған.

2. Оқулықтану ғылымының жетістіктерінен қазіргі заманның талап-тілегін ескере отырып, жуық жылдардағы үмітін ақтайтындай етіп жүйеленген оқулық жасаудың дәстүрі қалыптасқан.

3. Оқулықтың теориялық заңдылықтарын баяндауда, оны тым күрделендірмей, шәкірттің жас ерекшеліктеріне сай келетіндей стильде жазу кеңінен таралған.

4. Оқулықта мысал ретінде келтірілетін дәйектерді бүгінгі қоғам мен өркениеттің жетістіктерімен ұштастыра баяндау міндетті деп саналады, өйткені ол оқушылардың игеретін ақпаратқа қызығуын тудырады.

References

- 1 *Nurakhmetov N.N., Kusainov A.K., Dalabayeva N.S.* Modernization of the Kazakhstan schools on the basis of updating of the content of education // Comparative researches in education in a context of elaboration of intellectual potential of the personality: Materials of IV Republican scient.-pract. Conf. — Almaty, 2012. — 123 p.
- 2 *François-Marie Gerard, Xavier Roget.* Elaboration and analysis of school textbooks. — Budapest: AV OVO, 1998. — 372 p.
- 3 *Kogan E.Ya., Prudnikov V.* How to measure competence // Vestnik obrazovaniya. — Moscow, 2006. — № 2.
- 4 *Mamirova K.N.* Future textbook as complex means of the teacher of 12-year school // Increase of the status and level of professional competence of the teacher: The collection is expanded meetings of EMC EEMC of the highest education. — Almaty: Kazakh State Women's Teacher Training University, 2012. — P. 32–35.
- 5 *Mamirova K.N.* Criteria of selection and structuring contents of the textbook // Herald of Academy of pedagogical sciences of Kazakhstan. — 2011. — № 2. — P. 11–14.

К.Н.Мамирова, Л.Ш.Киясова

Зарубежный и отечественный опыт разработки учебников географии

В статье рассматривается опыт разработки школьных учебников в зарубежной и отечественной практике. Предложены пути и принципы обновления содержания школьных учебников. Учебник

представляется в качестве проекта современного содержания образования и обучения. В силу его обобщенности является стратегической моделью процесса обучения. В то же время, поскольку в учебнике содержится весь учебный материал, распределенный во времени, а также методы и приемы конкретного изучения, он является сценарием, т.е. моделью реального учебного процесса. Сравнительный анализ зарубежного и отечественного опыта моделирования учебников, проведенный авторами показал, что и отечественные авторы и авторы из ближнего зарубежья (Казахстан, Россия, Украина и др.) при конструировании используют интегрированный и системно-деятельностный методы, в учебниках западных авторов (Англия, Франция, США и др.) прослеживаются методы и приемы дискуссий и полемики.

K.N.Mamirova, L.Sh.Kiyasova

Foreign and domestic experience of elaboration of textbooks of geography

The article considers the domestic and foreign experience of the working out of school textbooks. Ways and approaches to the updating of the contents of school textbooks are offered. The textbook is represented as the draft of the modern content of education and training process. The textbook is strategic model of process of training strength to its generalization. At the same time, as the textbook contains all training material distributed in time, and also methods and receptions of specific studying, it is the scenario i.e. model of real educational process. The comparative analysis of foreign and domestic experience of modeling of textbooks which showed that at domestic authors and authors from the nearest countries (Kazakhstan, Russia, Ukraine, etc.) when designing is used integrated and system research methods. In textbooks of the western authors (England, France, the USA etc.) are traced methods and receptions of discussions and polemic.